

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет філології, історії та політико-юридичних наук

Кафедра історії України
Середня освіта (Історія)
014.03 Середня освіта (Історія)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня «магістр»
СПЕЦКУРС «АНТИЧНА ЗБРОЯ» ДЛЯ УЧНІВ ЗАКЛАДІВ
ЗАГАЛЬНОЇ ПРОФІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Студента Кухаря Максима Володимировича

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин

Дудка Раїса Анатоліївна

Рецензент: канд. істор. наук

доц. Мачусяк П. П.

Рецензент: канд. пед. наук

доц. Жайба О. В.

Допущено до захисту:

22.12.2023 №070кол №5
доц. Давиденко Ю. В.

Ніжин – 2023

Анотація

Кухар М. Спецкурс «Антична зброя» для учнів закладів загальної профільної освіти. Магістерська робота. Ніжин, 2023.

У пропонованій магістерській роботі з'ясовуються теоретичні та методичні засади спецкурсу «Антична зброя» для здобувачів освіти у закладах загальної профільної освіти. Вважаємо, що проєктований спецкурс сприятиме формуванню та поглибленню зацікавленості учнів до історії; допомагатиме встановлювати міжпредметні зв'язки між такими навчальними курсами як «Історія України», «Всесвітня історія» та «Захист України». В основу розробленої модельної програми спецкурсу покладено порівняльний підхід, який дозволяє поглиблювати історичні знання учнів через виділення спільних і відмінних рис в озброєнні піхотинців і вершників часів Античної Греції та Античного Риму. Наголосимо, що цей спецкурс має солідну практичну складову, яка в тому числі пояснює логіку та напрямки еволюції окремих елементів сучасного індивідуального озброєння.

Ключові слова: античність, Давня Греція, Давній Рим, фаланга, легіон, наступальна зброя, оборонна зброя, бойовий порядок, спецкурс, дослідницький підхід у навчанні.

Зміст

Вступ	5
Розділ I. Роль спецкурсів та факультативів в профілізації старшої школи	8
I.1. Характеристика нормативної бази функціонування спецкурсів	8
I.2. Підходи до розробки профілюючих навчальних курсів історичного спрямування	11
Розділ II. Сучасний стан вивчення античної зброї	14
II.1. Антична зброя на сторінках шкільних підручників та посібників	
II.2. Напрацювання сучасної історичної науки в дослідженні античної зброї	19
Розділ III. Проектування змісту спецкурсу «Антична зброя»	28
III.1. Обґрунтування мети, змісту та структури.....	28
III.2. Методичні особливості викладання	39
III.3. Модельна навчальна програма й календарно-тематичне планування	43
Висновки	51
Список джерел та літератури	54
Додатки	

ВСТУП

Актуальність. Профілізація старшої школи є одним із завдань реформи Нова українська школа. Важливим інструментом реалізації цього завдання є впровадження у навчальний процес профілюючих предметів – факультативів та спецкурсів. У сучасному світі, де швидкість розвитку технологій та інформації постійно зростає, важливо, щоб учні мали змогу отримувати знання та навички, які будуть потрібні їм в майбутньому. Спецкурси дають учням таку можливість. Вони дозволяють учням розвиватися відповідно до своїх інтересів та потреб, а також підготуватися до успішного навчання у вузі та майбутньої кар'єри.

Незважаючи на те, що важлива і багато в чому вирішальна роль спецкурсів у ефективній освітній діяльності профільної школи зафіксована нормативною базою Міністерства освіти і науки України, сьогодні не сформовано скільки-небудь репрезентативного і розмаїтого переліку спецкурсів. Наприклад, на сайті профільного міністерства представлено лише близько 50 навчальних програм спецкурсів для 5 – 11 класів. Більшість із них мають вузьке філологічне спрямування.

Саме через це актуальним стає завдання розробки нових спецкурсів та їхніх навчально-методичних комплексів. Пропонованою магістерською роботою ми обґрунтовуємо перспективу і можливість розробки спецкурсу «Антична зброя». Вважаємо, що він, з одного боку, дозволить поглибити та розвинути інтерес до історії, особливо ж до одного з найбільш улюблених для учнів періоду – античності, а з іншого, – посилити і продемонструвати міждисциплінарних характер шкільної освіти, адже пропонований спецкурс не лише посилює зв'язок шкільних дисциплін «Історія України» та «Всесвітня історія», але й дає можливість засвоїти знання із зброєзнавства, які потрібні для якісного засвоєння знань із дисципліни «Захист України».

Відзначимо, що конкретні напрацювання в справі розробки пропонованого спецкурсу у вітчизняній методичній літературі відсутні.

Можемо лише згадати декілька прикладів розробки спецкурсів схожої проблематики для здобувачів вищої освіти. Наприклад, спецкурси «Історія та археологія озброєнь», «Зброєзнавство» для здобувачів Сумського державного університету; «Основи зброєзнавства і уніформістики країн світу» та «Основи зброєзнавства та уніформістики України» для здобувачів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Об'єктом дослідження є профілізація навчального процесу у старшій (профільній) школі.

Предметом дослідження є процес розробки конкретного спецкурсу як одного із головних засобів профілізації навчального процесу у старшій (профільній) школі.

Мета пропонованої магістерської роботи конкретизує предмет дослідження і полягає у обґрунтуванні, проектуванні та частковій розробці навчально-методичного комплексу спецкурсу «Антична зброя».

Для досягнення цієї мети виокремлено наступні **дослідницькі завдання**:

1. Вивчити стан розробки нормативної бази, необхідної для розробки спецкурсів та встановити етапи та кроки, необхідні для розробки спецкурсу;

2. Обґрунтувати перспективу і можливість розробки спецкурсу «Антична зброя»;

3. З'ясувати особливості і рівень висвітлення проблематики спецкурсу «Антична зброя» на сторінках шкільних підручників та в новітній науковій літературі;

4. Визначити методичні особливості, які мають бути враховані при викладанні спецкурсу «Антична зброя»;

5. Розробити модельну навчальну програму та запропонувати тематичну розбивку до календарно-тематичного плану спецкурсу «Антична зброя».

Практичне значення пропонованого магістерського дослідження полягає в тому, що нами підготовано основу для розробки навчально-методичного комплексу спецкурсу «Антична зброя», яка може бути використана вчителями для обґрунтування необхідності впровадження до

навчального плану конкретного навчального закладу старшої (профільної) школи цього спецкурсу.

Часткова апробація результатів магістерського дослідження здійснена у вигляді публікації статті у черговому випуску «Історичного альманаху», що присвячена аналізу особливостей висвітлення питань військової історії Давньої Греції та Давнього Риму на сторінках шкільних підручників для учнів 6 класу. В статті обґрунтовується теза про те, що матеріал цих підручників може бути використаний при актуалізації опорних знань та вивченні окремих тем в межах спецкурсу «Антична зброя».

Структура магістерської роботи зумовлюється метою та завданнями і складається із вступу, трьох розділів основної частини, висновків, списку літератури та додатків.

РОЗДІЛ I

РОЛЬ СПЕЦКУРСІВ ТА ФАКУЛЬТАТИВІВ В ПРОФІЛІЗАЦІЇ СТАРШОЇ ШКОЛИ

I.1. Характеристика нормативної бази функціонування спецкурсів

Згідно «Концепції профільного навчання у старшій школі» (2013 р.), а також згідно Закону України «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.) одним із ключових завдань старшої школи (нині 10–11 класи, а в системі НУШ – 10–12 класи) є профільне навчання [12]. В українському освітньому законодавстві профільне навчання визначається як «вид диференціації й індивідуалізації навчання, що дає змогу за рахунок змін у структурі, змісті й організації освітнього процесу повніше враховувати інтереси, нахили і здібності учнів, їх можливості, створювати умови для навчання старшокласників відповідно до їхніх освітніх і професійних інтересів і намірів щодо соціального і професійного самовизначення» [22]. Відтак його метою є врахування індивідуальних вподобань і нахилів учнів, що має сприяти формуванню стійких професійних інтересів. Це ставить ряд вимог перед навчальними планами, які реалізуються у закладах загальної профільної освіти.

Більшість науковців і практиків схиляються до того, що в сукупності навчальних дисциплін має бути виділене ядро із трьох рівнів: 1) базові предмети, які реалізують цілі і завдання загальної середньої освіти, 2) профільні предмети, які реалізують цілі і завдання конкретного профілю, 3) профілюючі предмети, які забезпечують поглиблення профілю в поєднанні з індивідуальними потребами і вподобаннями учня. Таким чином профілюючі предмети є невід'ємною складовою в структурі профільного навчання.

В сучасній школі усі профілюючі предмети в навчальному плані є складовою варіативної частини навчального плану, так само як додаткові години на вивчення базових чи профільних предметів, індивідуальних занять чи консультацій. В свою чергу профілюючі предмети мають дві форми: спеціальні курси і факультативні курси.

Спеціальні курси (спецкурси) – це навчальні курси, які є обов'язковими для вивчення в межах певного профілю. Головним завданням спецкурсів є поглиблення профілю й в першу чергу представлення його практичної сторони. Факультативні курси (факультативи) – це навчальні курси, які не є обов'язковими до вивчення і в першу чергу покликані задовольнити індивідуальний інтерес учнів, який може знаходитися за межами предметного поля профілю. Виходячи з цього один і той самий навчальний предмет для учнів різних профільних класів може бути одночасно спецкурсом і факультативом.

Спецкурси і факультативи у навчальному процесі профільної школи виконують наступні базові функції:

1. створення умов для вільної самореалізації учнів;
2. формування їхніх професійних зацікавлень;
3. розвиток навичок самоосвіти та самостійної пошукової роботи.

Профілюючі предмети у старшій (профільній) школі мають спиратися на курси допрофільної підготовки, які викладалися у середній школі, зазвичай у 8 – 9 класах. Вони є короткими (9 – 17 годин) і мають ознайомчий характер. Їх головним завданням є стимулювання учнів до визначення сфери майбутньої професійної діяльності [17, с.19].

Формування переліку профілюючих предметів (спецкурсів і факультативів) у старшій школі здійснюється адміністрацією навчального закладу, зважаючи на професійні потреби і пріоритети учнів, а також можливості навчального закладу – кадрові та матеріально-технічні. Відтак важливим є характер закладу профільної освіти – академічний чи професійний. В якості орієнтиру зазвичай використовується «Перелік

навчальних курсів за вибором факультативів», розміщений на сторінці Міністерства освіти і науки України. Із близько 50 навчальних курсів трохи більше половини орієнтовані на профільну школу. Відзначимо, що цей перелік є фрагментарним і доволі полярним. З одного боку, численним є блок дисциплін гуманітарного циклу (наприклад, «Сучасне франкознавство»), а з іншого, - прикладного (наприклад, «Технологія миловаріння») [27]. Воєнні реалії сучасної України зумовлюють формування блоку профілюючих предметів на військову тематику. Зокрема, в переліку навчальних курсів представлений курс «Основи будови колісної військової техніки», розроблений педагогами Менської гімназії та Менського навчально-виховного комплексу [27]. Водночас відзначимо, що спостерігається дисонанс між суспільним запитом та шкільними реаліями – у той час як волонтери та військові докладають значних зусиль для підвищення рівня знань, необхідних в умовах війни, наголошують на необхідності розвитку знань із зброєзнавства, ці теми традиційно не потрапляють до переліку спецкурсів, які пропонуються чи реалізуються в школах.

Як і будь-яка інша навчальна дисципліна профілюючий предмет (спецкурс чи факультатив) має мати необхідне методичне забезпечення. Найголовнішим таким документом є навчальна програма. В ній чітко визначається головна мета і завдання курсу, його спрямованість, характеристика структури, яка має відображати логіку подачі навчального матеріалу, навчальний план, який розрахований на один, два або три роки вивчення (відповідно 35, 70 та 105 академічних годин), обладнання та список літератури [17, с.22–30].

Підсумовуючи викладений вище матеріал слід зазначити, що профілюючі предмети, тобто спецкурси і факультативи, є невід'ємною і багато в чому сутнісною складовою навчального процесу у загальній профільній школі, тобто у 10 – 11 (12) класах. Вони виконують подвійну функцію, адже сприяють не лише розвитку професійних навичок, але й задовольняють індивідуальні вподобання учня. Відзначимо, що на сьогоднішній день

нормативна база профілюючих предметів формується Міністерством освіти і науки України. При цьому основоположним є постулати свободи вибору та професійної орієнтованості.

I.2. Підходи до розробки профілюючих навчальних курсів історичного спрямування

Реформування змісту і оновлення підходів до викладання історії в загальноосвітній школі в цілому є нагальною потребою, яка на сьогоднішній день посилюється процесами декомунізації та деколонізації, які запуснені в Україні з 2015 р.; реалізацією програми Нової української школи, яка з минулого року торкнулася курсу «Вступ до історії» для учнів 5 класу; війною росії проти України, яка із 2022 року набула форм повномасштабного вторгнення. Можемо твердити, про те, що в цьому процесі реформування вже намітилися певні концептуальні засади:

1. зміщення уваги в бік проблемного, а не хронологічного викладення матеріалу;
2. тенденція до інтеграції курсів всесвітньої історії та історії України з метою представлення України в контексті перш за все історії європейської цивілізації;
3. виокремлення в курсах історії наскрізних тематичних ліній (питання національної і культурної ідентичності, громадянська відповідальність, екологічна безпека тощо);
4. розгляд курсів з історії не лише як інструменту формування національної свідомості, але й громадянської позиції та суспільних переконань;
5. перегляд змісту історичних курсів в контексті вирішення проблеми їх фактологічної перенасиченості.

Значною мірою всі ці проблеми реформування узагальнені й чітко сформульовані у «Концептуальних засадах реформування історичної освіти в

системі загальної середньої освіти», яка була оприлюднена на сайті Міністерства освіти і науки України 7 червня 2023 р. [18]. Відзначимо, що в цьому документі оновлено мету вивчення історії в школі. Вона сформульована наступним чином: «формування засобами історії національної та культурної ідентичності; виховання патріотизму, громадянської відповідальності; утвердження цінностей людського буття, зокрема цінності свободи / вільної особистості, демократії, суспільної злагоди, заснованої на повазі до різних поглядів, звичаїв і культур, релігій, та потреби їх захищати; формування готовності людини до змін, (пере)осмислення соціального досвіду і творення образів майбутнього» [18]. Цікаві новації і у формулюванні завдань вивчення історії в школі. Акцент перенесено із вивчення подій минулого на формування критичного мислення і засвоєння досвіду минулого для його використання в ході самореалізації сьогодні й в майбутньому.

Важливо, що у цьому документі окрема увага звернена на спеціальні історичні курси для профільної середньої освіти. Вважаємо за необхідне процитувати цей фрагмент повністю:

«У профільній середній освіті (перший: профільно-адаптаційний цикл – 10 рік навчання; другий: профільний цикл – 11–12 роки навчання) важливо, не втрачаючи з поля зору «історію-ідентичність», підтримати не лише пізнавальні, а й практичні освітні потреби учнівства. Досягти цього можливо способом запровадження поряд з єдиним загальноосвітнім україноцентричним курсом історії низки історичних спеціальних курсів. Основне їхнє завдання – забезпечити поглиблене вивчення як актуальних (суспільно значущих за нинішніх обставин) історичних подій, явищ і процесів, так і проблематики-тематики, зорієнтованої на потреби ринку праці, скажімо, проблем-тем, що відображують історію тієї чи іншої галузей виробництва.

Для профільної освіти історичного спрямування найбільш затребуваними стануть спеціальні курси, такі як: історична географія; локальна/регіональна історія; інтелектуальна історія; історія культури; історія етнічних та/або релігійних громад; історія й досвід виживання/протистояння

тоталітарним режимам, імперіям, під час війн; історія політичних і правових учень, історія державотворення та ін. Для профілів інших спрямувань будуть необхідними спеціальні курси, пов'язані з історією наукових відкриттів, технічних винаходів, фінансів та економіки, збереження довкілля, повсякдення та ін.» [18].

Аналіз цього фрагменту дозволяє сформулювати низку тверджень. По-перше, спеціальні історичні курси, тобто спецкурси, а не факультативи, мають стати обов'язковим елементом навчального плану, який доповнює основний курс історії. По-друге, ці спецкурси можуть пропонуватися не лише профільним історичним класам. По-третє, ці курси забезпечують з одного боку індивідуальний підхід у навчанні, а з іншого, – дозволяють подолати розрив між підручником та новітніми науковими досягненнями.

РОЗДІЛ II

СУЧАСНИЙ СТАН ВИВЧЕННЯ АНТИЧНОЇ ЗБРОЇ

II.1. Антична зброя на сторінках шкільних підручників та посібників

Добі Античності в шкільній програмі відведено важливе місце. Антична традиція, тобто історія стародавньої Греції та Риму, є основою сучасної європейської культури і не лише мистецької, але і політичної (уявлення про громадянські свободи, державу тощо). Саме тому понад половина навчального матеріалу у шкільних підручниках з історії в 6 класі відведено саме історії стародавньої Греції та Риму. Відзначимо, що саме в цьому класі реалізовано проект інтегрованого вивчення всесвітньої історії та історії України. При вивченні історії Європи в його основу покладено протиставлення «цивілізації» (Греція та Рим) та «варварства» (частково Україна). Таким собі містком між цими двома ворогуючими світами були грецькі держави Північного Причорномор'я. Відтак Україна в цьому шкільному курсі постає не як місток між Європою та Азією, а як важлива частина Європи – її кордон і цивілізаційне порубіжжя.

Спробуємо проаналізувати яким чином на сторінках шкільних підручників за 6 клас представлена зброя доби античності, адже тодішня Європа була ареною різних воєн – загарбницьких, імперських, на виснаження тощо. Більше того, в той час війна, протистояння чи змагання були невід'ємною частиною світогляду більшості тогочасного суспільства.

Від початку маємо наголосити, що в жодному із використовуваних нині в школах підручників з історії (видання 2019 та 2023 років) темі античної зброї не відведено окремої уваги. Зазвичай вона розглядається у контексті більш

широкої теми розвитку військової справи. Останній у деяких підручниках відведено навіть окремі фрагменти тексту, або в поодиноких – навіть самотійні параграфи. Тексти про військову справу давніх греків та римлян зазвичай передують розповідям про вирішальні війни – наприклад, греко-перську, пунічні тощо. Отож такі вступи ніби пояснюють причини військових успіхів античного світу.

Найбільше уваги військовій справі греків та римлян приділено у підручнику, написаному авторським колективом під керівництвом Бандровського, в якому є окремий параграф 31 під назвою «Військова справа в Давній Греції» та параграф 44 «Військова справа та завойовницькі війни в Давньому Римі». Обидва ці параграфи мають однакову логіку побудови тексту – пояснення причин військової міці античних Греції та Риму [1, с.132–136, 185–189].

Головною причиною військової потужності давніх греків був високий рівень організованості армії. Втіленням цієї організованості була фаланга (афінська, спартанська чи македонська). Джерелом якої був поліс і обов'язок всіх громадян нести військову службу. Бідні і середні громадяни служили у піхоті, основу якої становили важкі піхотинці – гопліти. Заможні громадяни формували кінноту, яка мала захищати фланги фаланги, адже її оточення було найбільшою загрозою для цього бойового порядку. Така майнова диференціація у грецькому війську зумовлювалася тим, що кожен воїн мав самотійно із власного господарства утримувати свою амуніцію і зброю, а також зберігати її вдома. Далі перераховуються головні її складові – шолом, наголінники, щит, меч та спис [1, с. 133–135].

Головною ж причиною військового потенціалу давнього Риму був високий рівень військової організації (легіон), підсилений чисельністю – лише Рим в античному світі міг виставити армію чисельністю до 800 тис. чол. Так само як і в давній Греції організація трималася на громадянському принципі – абсолютно всі римські громадяни могли бути залучені до військової служби. Навіть найбідніші й безмасткові громадяни могли до неї залучатися в якості

санітарів, музикантів тощо. Усі громадяни мали утримувати обладунок власним коштом й зберігати його у себе вдома. Загалом текст параграфу про військову справу у давньому Римі перегукується із текстом параграфу про військову справу давньої Греції не лише в плані логіки викладу матеріалу й структури, але також в плані порівняльного аналізу. Наприклад, окремого фрагменту тексту про особливості зброї давніх римлян немає. Натомість на самому початку параграфу є творче завдання по ілюстративному матеріалу. В ньому наведені зображення списа, меча, кинджалу з піхвами, взуття, кирки з лопатою та плащем, панциру та шолому. Відтак учні мають змогу порівняти ці зразки зброї із тими, які були наведені в ілюстраціях про грецьке військо [1, с.185].

Ще одним підручником, який містить окремі параграфи (33 і 44) про військову справу в давніх Греції та Римі є підручник В. Могорита [24, с.140–144, 191–195]. Проте, в цих фрагментах тексту мова йде не стільки про військову справу, скільки про найбільш значимі військові кампанії. Наприклад, у підпункті, який називається «Яким було озброєння війська в Стародавній Греції?» не названо жодного виду озброєння, а основна увага зосереджена на поясненні бойового порядку фаланги. Із озброєння згадується лише щит в контексті згадки вислову спартанських матерів, які проводжали своїх чоловіків та синів на війну: «Повертайтеся зі щитом, або на щиті». Структура розділу про військову справу в давньому Римі є більш досконалою, але теж має обмаль інформації про озброєння. Зокрема, жодним словом не згадано про озброєння піхотинця, який становив основну бойову одиницю римської армії, натомість вміщено інформацію про катапульти та ручні балісти. Основна ж увага присвячена бойовому порядку (в першу чергу легіону) та військовим реформам консула Гая Марія

У інших підручниках ми не зустрінемо більш структурованого і вичерпного матеріалу про військову справу загалом і зброю зокрема в давніх Греції та Римі. Хоча в окремих підручниках трапляються доволі цікаві дотичні епізоди. Заслуговує на увагу перш за все підручник, написаний авторським

колективом під керівництвом Гісема [6]. Перш за все відзначимо, що це один із найбільш якісно ілюстрованих підручників. Вміщені ілюстрації великі, кольорові, значна їх частина створена художниками спеціально для підручника. Відтак ілюстративний матеріал максимально органічно співвідноситься із текстом підручника. Зброї ні давніх греків, ні давніх римлян не присвячено окремої уваги. Зате вона дуже добре представлена на ілюстраціях. Наприклад, озброєння давніх греків проілюстроване зображенням-схемою гопліта. На ньому намальовані і підписані спис, шолом, панцир, щит, меч, поножі, сандалі [6, с.122]. Окремі елементи озброєння мають детальні характеристики. Наприклад, зазначена довжина меча у 60 см. Вказано, що щит був дерев'яним із бронзовими накладками, а шолом мав гребінь з кінського волосу. Також у цьому підручнику є авторські парні зображення римських легіонерів I ст. до н.е. та II ст. н.е. Їх порівняння дозволяє встановити яким чином за три століття змінилися основні види зброї та персонального обладунку легіонера. Ще однією цікавинкою цього підручника в плані висвітлення античного озброєння є ілюстрація про «марієвих мулів» - легіонерів часів консульства Гая Марія. З огляду на постійні військові кампанії легіонери часто мали долати по 50 кілометрів із всією необхідною амуніцією, яка важила понад 30 кг. Відповідно на ілюстрації представлено елементи цієї амуніції та спосіб її перенесення [6, с.159].

Всі інші підручники не мають фрагментів текстів про військову справу давніх греків і римлян, хоча при цьому детально зупиняються на описі численних військових кампаній. Очевидно, що це ускладнює та викривлює розуміння учнями перебігу цих війн, створює умови для перенесення на минуле практики сучасної війни. Спільним для більшості підручників є те, що вони детальну увагу приділяють висвітленню бойового строю давніх греків та римлян – відповідно фаланзі та легіону. В деяких підручниках навіть роз'яснюються деякі деталі, наприклад, різниця між афінською, спартанською та македонською фалангами, також наводяться доволі великі і академічні визначення.

В справі висвітлення історії античної зброї на сторінках всіх аналізованих шкільних підручників ключове місце відводиться ілюстративному матеріалу. Чисельність ілюстрацій з цього приводу коливається від 20 до майже 50. Найбільшою вона є на сторінках вже згаданого підручника, написаного авторським колективом під керівництвом Гісема (49 ілюстрацій) [6]. Характер цих ілюстрацій є різним і розмаїтим – фотографії музейних експонатів, давні та сучасні малюнки, фрески, скульптури, фрагменти картин, малюнки-схеми та навіть кадри із сучасних фільмів (наприклад, кадр із фільму «300 спартанців») чи новітні українські марки. В більшості підручників поширеним є представлення комплексного зображення воїна, а не окремих елементів його озброєння. В цьому плані унікальним є підхід, який реалізував авторський колектив на чолі з Гісемом. У пропонованому ним підручнику наведено багато фото зразків античного озброєння із різноманітних музейних колекцій, в тому числі мечів та піхов до них, шоломів, щитів. Також у цьому підручнику є малюнки, виконані сучасними авторами, які зображують різні моменти використання зброї – навчання, бій, марш тощо. Загалом в сукупності цих ілюстрацій найбільш вживаними є фрагменти Троянської колони, бюст Перікла, зображення грецької фаланги та легіонера, вони представлені в кожному другому підручнику.

Цікавий підхід підбору ілюстрацій представлений у підручнику, написаному авторським колективом під керівництвом Щупака [40]. В ньому ілюстративний ряд античного озброєння побудований на порівнянні і протиставленні із озброєнням воїна-варвара. в такий спосіб наголос робиться на наступних особливостях організації військової справи у варварів – відсутність бойового порядку, відсутність елементів захисту тіла (панцир та шолом), важлива роль кінноти тощо. В інших підручниках такі елементи порівняння із перським, скіфським чи сарматським воїном теж не є поодинокими. Але все ж у справі організації з ілюстративним матеріалом є підхід, запропонований у підручнику, написаному групою авторів на чолі з О.

Пометун [29]. Із серії 4–6 зображень утворюються блоки під назвою «досліди», які супроводжуються кількома запитаннями. Відповідь на них вимагає порівняльного аналізу зображень і формулювання власного висновку, який певним чином співвідноситься із текстом параграфу.

Підсумовуючи виклад матеріалу, маємо зазначити, що в більшості підручників з інтегрованого курсу всесвітньої історії та історії України для 6 класу не відведено окремої уваги питанням озброєння воїнів давньої Греції та Риму. Це питання зазвичай між іншим і украй фрагментарно висвітлюється в межах питання про військову справу доби античності. Водночас вказані підручники мають багато ілюстративного матеріалу, який гарно ілюструє це озброєння. Лише в деяких підручниках цей ілюстративний матеріал добре коментований або має супровідні творчі завдання. Відтак можемо стверджувати, що підручники з історії для 6 класу можуть бути використані для актуалізації опорних знань при розробці профілюючого навчального курсу для учнів старшої школи, присвяченого античній зброї.

II.2. Напрацювання сучасної історичної науки в дослідженні античної зброї

В сучасній історичній науці продовжується активне дослідження військової справи доби античності, а особливо озброєння давніх греків та римлян. Науковцями накопичено доволі потужний пласт нових знань, які не відображені у підручниках для учнів 6 класу. Відтак це лише посилює актуальність створення навчального курсу, який би цю дистанцію між науковим і підручковим знанням подолав.

Сучасні дослідження зосереджуються головним чином на трьох напрямках. По-перше, дослідження джерел походження, способу запозичення і напрямків еволюції кожного окремого виду озброєння. По-друге, складання і вдосконалення класифікації видів озброєння, спираючись в першу чергу на нові археологічні відкриття, які стали можливими завдяки новітнім методам і

методикам археологічних досліджень. Чого лише вартує металодетекція під час археологічних досліджень, яка стала нормою впродовж останніх двох десятиліть. По-третє, розширення знань про способи використання окремих видів озброєння шляхом проведення історичних реконструкцій.

Отже, відповідно до цих пріоритетних напрямків дослідження розглянемо спочатку озброєння давньогрецького воїна. В підручниках цілком слушно зазначається, що основою і ударною силою давньогрецького війська була піхота, амуніція якої була пристосована до ведення бою в тісному бойовому порядку фаланги. Власне це була базова умова, яка визначала набір озброєння і спосіб його використання. Розрізняють декілька видів фаланги, але найбільш щільною і найбільш грізною на полі бою була македонська фаланга. Найбільш уразливим місцем фаланги були фланги, які мали захищати або мобільні загони пельтастів – легкої піхоти, або загони важкої кінноти – гетайри. Власне щільність рядів і використання кінноти перетворили македонську фалангу і армію Олександра Македонського на найбільш загрозливу військову силу світу в IV ст. до н.е. Отже в грецькому війську головними бойовими одиницями були – гопліт (важкий піхотинець, навчений битися у фаланзі), пельтаст (легкий піхотинець, навчений до індивідуального двобою), гетайр (важкий кіннотник). Набір озброєння, який ними використовувався мав свої особливості. Показово, що існувала певна стандартизація. Наприклад, повний обладунок гопліта називався «паноплія» і включав спис, меч щит, шолом, панцир і поножі [3, с.534; 21, с.33].

Головною зброєю гопліта був середній спис який мав назву «дорі». Його довжина коливалася від 2,5 до 3 метрів довжини. Древко списа зазвичай виготовлялося з кизилу. Місце хвату рукою могло обмотуватися шкіряним ременем. Наконечник мав листоподібну форму і за допомогою втулки кріпився до древка. На протилежному кінці спису монтувався «завротер» (підтік) - допоміжне лезо, яке можна було використовувати як основне при полемці спису, також за допомогою нього добивали противника, встромляли спис в землю при обладнанні табору. Завротер виконував ще одну важливу

функцію – він був противагою головному лезу, а це стабілізувало політ списа при метанні. Зазвичай гопліти мали два списи – один використовували для метання, другий – як колючу зброю у фаланзі. Саме цим списом намагалися вразити ворога різкими частими ударами у щілини між щитами, у отвори шолому тощо. Спис кіннотника – ксистон – мав подібну конструкцію, але був довшим. Його довжина становила 3,5 – 4,5 метри. Використання ксистону на полі бою мало свою специфіку. Через те, що античні воїни не мали стремена, вони не могли вприти списа в коня чи в своє тіло, а відтак мали вправно маніпулювати списом над головою цілячись в обличчя ворога чи його коня. Ще однією модифікацією дорі була сариса – довгий спис гопліта македонської фаланги. Його довжина коливалася в межах 6 – 7 метрів, а вага сягала 7 кілограмів (у той час як дорі важила 3 – 3,5 кг.). Конструкція сариси не до кінця з'ясована, адже значна довжина древка вимагала того, що воно мало складатися із принаймні двох частин, які з'єднувалися втулками [31].

Другою за значенням зброєю грецького воїна (гопліта, пельтаста і гетайра) був меч. Найбільш популярним його видом був ксифос – короткий (до 65 см.), двосічний із листоподібним лезом меч [6, с.122]. Його лезо і руків'я виготовлялися з заліза (ранні форми – із бронзи) й були одним цілим, на яке потім монтувалася гарда і накладки руків'я. Гарда зазвичай була залізною або бронзовою, в той же час накладки могли бути дерев'яними, кістяними чи шкіряними. За формою меча виготовлялися дерев'яні піхви, які потім прикрашалися срібними чи мідними накладками. Тісний бойовий порядок зумовлював особливості носіння ксифоса – піхви з мечем монтувалися на довгому ремені під пахвами однієї з рук воїна. Це дозволяло дістати меч в обмеженому просторі і негайно приготувати його до бою. Зазвичай цей меч використовувався при втраті списа, або в ситуації максимального наближення фаланги до лав противника. Особливо меч ставав необхідним при руйнуванні бойового порядку фаланги, що змушувало гоплітів до проведення індивідуального двобою з противником. Форма леза ксифоса була подібною до азійського акінака і це забезпечувало велику силу удару при відносній

короткості леза. Ксифос був зручним як колюча і замашна холодна зброя. Але все ж його використовували як колючу зброю, якою намагалися уразити перш за все обличчя. Така техніка фехтування зумовлювалася низькою якістю металу, який через порушення технології загартовування ставав крихким. Через це при сильному ударі лезо ксифоса могло тріснути чи повністю зламатися. Через це з часом серед гоплітів ксифоси витісняються гострими шпагоподібними стилетами, які взагалі не були призначені для замашного удару. Дешевою альтернативою ксифосу були копіси – вигнуті мечі з односторонньою заточкою. Особливої популярності вони набули серед пельтастів, загони яких зазвичай формувалися із бідних громадян. Вигнута форма леза із потовщенням біля вістря дозволяла надати великої енергії рублячому удару. Фактично це був меч із силою удару сокири [31].

Відтак ударна зброя античного воїна фактично обмежувалася лише цими двома видами холодної зброї – списом та мечем. При цьому головну роль з огляду на бойовий порядок відігравав спис. Іноді за необхідності вони доповнювалися далекобійною зброєю – луком та пращею. Лук був доволі рідкісним озброєнням адже його виготовлення було коштовним. Грецький бойовий лук був складаним із двох рогів дикого козла, які спеціальним чином оброблялися. Тягива виготовлялася із жил цієї ж тварини. Між собою два фрагменти (крила луку) з'єднувалися ручкою із м'яких порід дерева. Це надавало додаткової пружності луку, який міг випускати стрілу зі швидкістю понад 130 м/с. Цього було достатньо для того аби пробити дерев'яний щит й натільний захист – броню з льону чи навіть бронзи. Особливістю грецького луку була його компактність – в довжину він не перевищував метра і важив близько 3 кг. [16, с.57]. Окрім луку також використовувалася також праща, яка мала просту конструкцію і була дешевшою у виготовленні. Іноді для метання з пращі окрім каміння використовувалися спеціально відлиті свинцеві кулі. З пращі можна було метати як одне так і кілька ядер одночасно. Для збільшення дистанції метання спису дорі використовувався аментум – шкіряний ремінь, який прив'язувався до основи списа і притискався до древка. В момент

кидання списа це дозволяло подовжити плече замаху. В руках вмілого гопліта ця вдосконалена й відома з прадавніх часів списометалка дозволяла кинути спис на понад 50 метрів (при стандартних 20). Аментум набув такої популярності, що метання з ним спису певний час було окремим видом змагань на Олімпійських іграх [31].

В захисті грецького воїна головна роль відводилася шолому. Наприклад, на античних зображеннях непоодинокими є зображення воїнів, які із захисту мають лише шолом. Популярність шолому в обладунку воїна зумовила велику кількість типів і різновидів. Найбільш поширеним був так званий корінфський (або дорійський) шолом з бронзи, який мав найбільшу ступінь захисту. Він захищав не лише верхню, але й нижню частину голови разом із шиєю. Його обов'язковим елементом був масивний потовщений нанісник, який іноді утворював з лицьовою частиною шолому суцільний масив, у якому були лише отвори для очей. Максимальний захист цього шолому зумовлював дві значні незручності – невелике поле зору і погана чутність. Проте, ці дві незручності відігравали вирішальну роль в індивідуальному бою, а не бою фалангою, який абсолютно домінував за часів давньої Греції. Корінфський шолом був дорогим у виготовленні, адже потребував значної кількості металу й індивідуальної підгонки під розмір голови окремого воїна. Всі інші типи шоломів мали простішу конструкцію, а тому згодом витіснили корінфський тип шолому. Йдеться про іллірійський шолом, який не мав наносника; фрігійський шолом, який не мав масивного захисту нижньої частини голови; халкідський шолом, який не мав індивідуальної підгонки; беотійський шолом, який був неглибоким, але мав широкі поля для захисту від удару зверху та від стріл. Як вже зазначалося вище, шоломи виготовлялися з бронзи зазвичай методом литва. Потім отримана заготовка ретельно кувалася для ущільнення металу, виведення з металу зайвого вуглецю, який зумовлював крихкість, а також для виконання індивідуальної підгонки. Для виготовлення шоломів давні грецькі майстри використовували бронзу із високим вмістом олова (до 12%), що мало забезпечити його міцність і хоча б мінімальну еластичність щоб уникнути

тріщин. Для носіння шоломів використовувалися льняні підшоломники. Також додаткову амортизацію забезпечувало довге волосся воїнів, яке спеціальним чином укладалося [3, с.547; 31].

Наступним обов'язковим елементом захисту грецького піхотинця був круглий щит аспіс (ще його називали «гаплон» адже найбільш уживаним був серед гоплітів). Він мав у діаметрі 0,8 – 1 метр. Іноді кругла форма щита у верхній частині мала виріз для візуального спостереження й використання в бою меча для ураження обличчя ворога. Щит захищав основну частину тіла воїна – від підборіддя до колін. Техніка виготовлення щитів була різною і залежала від можливостей замовника. В переважній більшості заготовка щита виготовлялася із щільно підігнаних і збитих дошок з твердих порід дерева. Зможніші замовники замовляли щит, в якому з дерева виготовлявся лише каркас. внутрішня і зовнішня його сторони обтягувалися телячою шкірою і додатково захищалися металевими накладками. Іноді зовнішня сторона щита робилася суцільно металевою. З внутрішньої сторони щита монтувалася система його тримання і носіння. Вона мала два обов'язкові елементи. Порпакс – металева або шкіряна скоба, яка мала фіксувати руку в лікті, та антилабе – шкіряний ремінь, пропущений з внутрішнього боку щита по його окружності для тримання долонею. Такий система тримання і носіння щита дозволяла його носити як у правій, так і у лівій руці, скорочувала час його приготування в бойову позицію. Щит дуже часто прикрашався зображеннями, які вказували на родову або територіальну приналежність його власника, що допомагало швидко зорієнтуватися на полі бою і відновити бойовий стрій. Аспіс був найважчим елементом захисту давньогрецького воїна. Його вага коливалася в межах 6 – 15 кг. Тому дуже часто при відступі з поля бою воїни кидали щити, що дуже суворо каралося і вважалося ганьбою, оскільки щит був елементом колективного а не лише індивідуального захисту у фаланзі. Спосіб його тримання зумовлював те, що він захищав лише половину тіла воїна, а іншою половиною захищав сусіднього у фаланзі воїна. Іноді вага щита

збільшувалася за рахунок завіси, яка монтувалася внизу щита для захисту ніг воїна [31; 37].

Але головним елементом захисту ніг були поножі-кніміди, які виготовлялися із бронзи, повторювали контури мускулатури ноги і трималися на ній за рахунок пружних властивостей бронзи. Додатково поножі внизу кріпилися шнурками до ноги а також до сандалій. Виявлені в ході археологічних досліджень рештки поножів вказують на те, що їх носили з підкладками, які мали попередити натирання та забиття ніг. Важливою функцією кнімід було створення надійного упору для фіксації щита в бою, особливо під час натиску ворога на фалангу. Дешевою але малофункціональною альтернативою кнімід було обмотування ніг у кілька шарів льняним полотном. За принципом понож виготовлялися наручі та наплічники. Проте, вони не набули великого поширення і використовувалися для додаткового захисту гоплітів (наприклад, у першому ряді чи на флангах фаланги) [31].

Ще одним важливим елементом захисту була броня, яка початково виготовлялася із бронзи – анатомічна кіраса із назвою гіпоторакс, яка згодом була замінена на льняну броню – ліноторакс. Свій початок анатомічна кіраса бере у так званому дзвоноподібному обладунку, який був у вжитку в армії стародавнього Криту. Цьому обладунку надавалася анатомічна форма, яка мала не лише гарантувати зручність носіння, але й створювала додаткові ребра жорсткості. Гіпоторакс складався із двох об'ємних пластин – грудної та спинної, які з'єднувалися шкіряними шнурками та фіксувалися спеціальними шпильками, які входили в отвори. Отвори для шиї та рук додатково захищалися шкіряними вставками – птеругами. Також птеруга монтувалася до низу кераси, утворюючи захисну «спідницю». Існувало два типи кірас – вкорочені (до талії) та подовжені (до низу живота). Мінімальна вага гіпоторакса становила 6 кг., хоча траплялися й кіраси вагою до 15 кг. Іноді в нижній частині кераси монтувалася бронзова пластина, яка додатково захищала пах. Гіпоторакс, так само як і дорійський шолом, вимагав

індивідуальної підгонки під анатомічні параметри конкретного воїна. Тому його виготовлення було доволі затратним і тривалим процесом. Через це важкий і дорогий гіпоторак поступово витісняється легким і дешевим лінотораксом. Цікаво, що ліноторакс був відомий принаймні з XIV ст. до н.е. й використовувався як легкий обладунок по всьому Середземномор'ю та Причорномор'ю. Ліноторакс виготовлявся із льняного полотна, відрізи якого склалися у кілька шарів й пресувалися, проклеювалися між собою кістковим клеєм. Товщина такої заготовки могла сягати до 1 см. Із заготовок виготовлявся сам ліноторакс, який мав чотири пластини – грудну, спинну та дві бічні. Спинна і грудна пластини з'єднувалися плечовими лямками, які виготовлялися подібним чином. Всі ці елементи зшивалися й додатково з'єднувалися шнуруванням, що дозволяло здійснювати анатомічну підгонку на воїні в процесі одягання ліноторакса. Сучасні реконструкції, виконані дослідниками Університету Грін-Беї (США) засвідчують, що при всій своїй простоті та легкості ліноторакс забезпечував надійний захист. Він здатен зупинити стрілу із широким наконечником, а також витримати рубаючий удар короткого меча. Особливо ефективним виявився ліноторакс при захисті від різноманітних типів шабель, які використовували народи Азії [30; 31]. Суттєвим недоліком льняного панциру було те, що кістковий клей розм'яккав при контакті з водою. Іноді ліноторакс для додаткового захисту обшивався металевими пластинами чи шкіряними вставками. Свідченням його поширеності є найбільш відоме зображення Олександра Македонського на одній з фресок. На ній він зображений верхи у лінотораксі, який додатково обшитий металевими пластинами. Із зображення можна зробити висновок про максимальну анатомічність лінотораксу на Олександрі Македонському, адже він зображений у активному бойовому русі. Окрім лінотораксу використовувалася ще один різновид легкої броні – сполас – шкіряний панцир, який був особливо ефективним проти стріл. І ліноторакс і сполас мали додатковий захист кінцівок у вигляді птеруг. Усі види броні вдягалися поверх

туніки, яка виконувала роль повсякденного одягу й від цивільної туніки відрізнялася короткою довжиною – лише до колін.

Характерно, що у давній Греції не приділяли уваги взуттю воїнів. Відтак на багатьох зображеннях можемо бачити гоплітів без взуття. Зазвичай же використовувалися звичайні шкіряні сандалії.

Підсумовуючи аналіз озброєння воїнів Давньої Греції маємо зробити висновок, що воно досягло певної міри стандартизації і було пристосоване до ведення колективного бою у фаланзі. Більшість елементів індивідуального озброєння і захисту розвивалися у напрямку спрощення і здешевлення.

У військовій справі давнього Риму особливо відчутними були грецькі впливи із VI ст. до н.е. Римська бойова одиниця – легіон – фактично запозичила фалангу й використовувала її впродовж наступних трьох століть. Особливістю римської фаланги було те, що замість родового принципу формування було запроваджено майновий ценз із поділом усіх римлян на п'ять розрядів. Приналежність до певного розряду визначала комплект амуніції воїна. Наприклад, обладунок воїна першого розряду нічим не відрізнявся від обладунку грецького гопліта. В той же час воїн п'ятого розряду на озброєнні мав лише пращу або легкий спис.

РОЗДІЛ III

ПРОЕКТУВАННЯ ЗМІСТУ СПЕЦКУРСУ «АНТИЧНА ЗБРОЯ»

III.1. Обґрунтування мети, змісту та структури

Метою пропонованого профілюючого курсу є поглиблення та конкретизація знань з історії військового мистецтва України та Європи, а також підготовка учнів до їхнього самостійного практичного осмислення.

Завданнями спецкурсу є:

1. ознайомлення із видами персонального наступального та оборонного озброєння античного воїна;
2. отримання знань про способи використання окремих елементів античного озброєння;
3. представлення етапів, чинників та особливостей еволюції озброєння в добу античності;
4. закріплення знань із основ військового мистецтва часів Давньої Греції та Риму;
5. формування навичок моделювання окремих елементів персонального озброєння античного воїна;
6. поглиблення умінь і навичок історичного порівняння.

Набір пропонованих у вказаному профілюючому предметі теоретичних і практичних знань є актуальним для сьогодення з огляду на те, що античне озброєння справило глибокий вирішальний вплив на розвиток персонального озброєння воїнів Європи від доби середньовіччя й до сьогодення. Ми можемо спостерігати безліч прикладів осучаснення і нового прочитання античних мілітарних ідей. Найбільш показовим є приклад переосмислення захисних натільних пластин із кількох шарів клеєної і пресованої льняної тканини, яка надихнула на винайдення кевлару – одного із головних матеріалів базового

захисту сучасного солдата. Ще більше антична традиція простежується в конструкції сучасних бронезилетів. Вони мають конструктивну і структурну подібність до грецьких і римських лінотораксів. Так само із доби античної Греції запозичена ідея модульності бронезилету й можливості приєднання до нього додаткових елементів захисту – напашника, воротника, наплічників тощо. Все це дуже нагадує зйомні птеруги, що за необхідності кріпилися до різноманітних видів захисту тулубу античного воїна. Античні впливи простежуються і в конструкції сучасного шолому. Він, як і за часів античної Греції та Риму вдягається поверх підшоломника; забезпечує суцільний захист верхньої частини голови; має розширення знизу для забезпечення рухливості шиї; має або може мати додаткові елементи захисту очей та нижньої частини обличчя (тактичні окуляри та щелепна кевларова маска). Так само сучасні наколінники та налокітники мають багато запозичень і конструктивних подібностей до античних поножей та поручей. Не виключено, що і в майбутньому військові винаходи часів давньої Греції та Риму отримають новітнє прочитання. Наприклад, розробники холодної зброї для піхотинців зараз активно працюють над системою кріплення тактичного ножа, яка б уможлиблювала його швидку доступність і приведення у стан бойового використання в стіснених просторових умовах. Одним із найбільш перспективних напрямків розробки є нове прочитання античної ідеї кріплення меча-ксифоса під пахвою руки [31].

Вказаний профілюючий предмет орієнтований на учнів старших класів. Особливо корисним він буде для учнів військових ліцеїв, у підготовці яких особлива увага відводиться ґрунтовному оволодінню історією військової справи. Отримані знання дозволять їм краще зрозуміти і засвоїти логіку використання окремих елементів озброєння і амуніції сучасного піхотинця, реалізувати творчий підхід у їх ремонті, модернізації та використанні.

Проектований навчальний курс буде спиратися на знання, які учні отримали під час вивчення інтегрованого курсу історії України та всесвітньої історії в 6 класі. На нашу думку, важливим є те, що у цьому курсі реалізовано

підхід висвітлення історії України на тлі європейської історії. Озброєння і військова справа античних міст-держав Північного Причорномор'я були подібними до метрополій – Греції та Риму [16]. Відтак поглиблене вивчення античної зброї може бути засобом представлення історії України як органічної і невід'ємної частини європейської історії.

Як вже відзначалося вище, питанням озброєння воїнів давньої Греції та Риму у підручниках із вказаної навчальної дисципліни відведено другорядну ілюстративну роль. Відтак вивчення спецкурсу варто розпочати із повторного опрацювання навчального матеріалу підручників за 6 клас. Найбільш ефективним в цьому відношенні вважаємо підручника авторства Олександра Гісема, адже в ньому окрім значної кількості ілюстрацій є окремі параграфи, які присвячені військовій справі в античній Греції та античному Римі [6]. Подібність структури викладу матеріалу дозволяє здійснити їхнє порівняння із виділенням спільних та відмінних рис у озброєнні грецького та римського воїнів.

Актуалізацію опорних знань варто доповнити ретельним ознайомленням із джерельною базою. Найперше варто зосередитися на прочитанні писемних джерел, які вміщують інформацію не лише про озброєння, але і про тактичні та стратегічні аспекти військової справи доби античності, які вирішальним чином впливали на еволюцію персонального озброєння воїна, в першу чергу піхотинця грецької фаланги чи римського легіону. З-поміж давньогрецьких письмових джерел варто зосередитися на фундаментальній «Історії» Геродота, яка є основним джерелом для вивчення греко-перських війн [5]. Також цій війні присвячені значні фрагменти «Історії Пелопоннеської війни» Фукідида [33]. При вивченні цих двох описів греко-перської війни варто зупинитися на детальному ознайомленні з фрагментами, які описують битву при Фермопілах. вирішальну роль в організації цієї оборонної операції відіграв нечисленний загін воїнів на чолі із спартанським царем Леонідом. Ретельний розгляд греко-перських війн за матеріалами письмових джерел показує, яку роль в перемозі греків над персами відіграли

їхні успіхи в ремеслі, які конвертувалися у більш досконале озброєння, а також більш ефективний бойовий стрій, що ґрунтувався на принципі ополчення вільних громадян. На окрему увагу також заслуговують фрагменти «Історії» Геродота, які дозволяють порівняти озброєння грецьких, скіфських та перських воїнів.

З-поміж античних джерел на особливу увагу заслуговують розлогі і доступні в українському перекладі праці Цезаря [35] та Таціта [32]. В них вміщена достатня кількість описів озброєння римських воїнів, їхнього бойового порядку. Також цінними є фрагменти порівняння озброєння та військового мистецтва давніх римлян та варварів, в тому числі й слов'ян. Додатковими джерелами для виконання цього порівняння є перекладені українською мовою фрагменти праці Прокопія Кесарійського та імператора Маврикія [37].

З огляду на значний обсяг вказаних античних письмових джерел доцільним є здійснити попередній відбір та впорядкування необхідних фрагментів. Вчителем вони можуть бути впорядковані у вигляді роздаткового матеріалу або електронного ресурсу. Оптимальною формою електронного ресурсу є google-сайт, який дозволить організувати в подальшому роботу із візуальними джерелами та навчальними відео.

Наступною групою джерел, яка має бути удоступнена для опрацювання учнями вдома самостійно і під час практичних занять спецкурсу є ілюстративний матеріал. Його теж бажано впорядкувати і представити у вигляді електронного ресурсу. Це попередить труднощі самостійного інтернет-пошуку учнями у великому обсязі інформації. Усю сукупність зображень варто впорядкувати.

До першої групи ілюстрацій варто віднести античні зображення воїнів-піхотинців. Найперше йдеться про інтер'єрні зображення (настінні фрески та підлогові мозаїки) та зображення на посуді. Найбільш відомим інтер'єрним зображенням є підлогова мозаїка «Битва при Іссі», яка датується початком II ст. н.е. Вважається, що ця римська мозаїка з м. Помпеї є копією грецької

картини, написаної ще у IV ст. до н.е. Розмір картини становить понад 2,5 на 5 метрів. На ній зображено понад 50 фігур грецьких і перських воїнів. Центральними персонажами є постаті царів Олександра Македонського та Дарія III. Відтак картина становить особливий інтерес в плані порівняльного аналізу, адже дозволяє виділити деякі уявлення римлян про озброєння грецького воїна, а також порівняти озброєння грецьких та перських воїнів. Цікаво, що Олександр Македонський на цій мозаїці зображений без шолому, що швидше за все мало вказувати на його міць і хоробрість. Також важливо відмітити, що ця мозаїка є поодиноким зображенням великої групи воїнів-вершників, адже в античній традиції все ж переважали зображення воїнів-піхотинців [30]. Серед зображень на посуді слід зосередитися на аналізі чорнофігурного вазопису. Відзначимо, що окремі зображення давньогрецьких воїнів на вазах датуються VIII ст. до н.е., а тому є чи не найстарішими. Найбільш відомими і інформативними в плані аналізу деталей озброєння давньогрецьких воїнів є зображення на амфорах «Геракл бореться проти амазонок», «Геракл та Геріон», «Гопліти з аспісами». І хоча на амфорах дуже часто зображені не люди, а герої чи боги, зображення їхніх обладунків максимально наближені до реальних [36].

Другою групою ілюстрацій є скульптури, які набули особливої популярності в добу Античності й добре збереглися у музейних зібраннях до сьогодення. До скульптур слід відносити не лише об'ємні зображення імператорів, але й монументальні споруди (тріумфальні арки та колони), надгробки та стели. Найбільш відомим і цікавим в плані візуального обстеження на заняттях зі спецкурсу є статуя імператора Октавіана Августа, відома під назвою Август з Пріма Порта. Вона датується початком I ст. до н.е. і ледь не фотографічним зображенням імператора у повний зріст. Найбільш цікавим елементом його обладунку є парадна бронзова кіраса із великою кількістю дрібних деталей, відтворених із максимальною точністю. Найбільш відомою монументальною спорудою, яка вміщує зображення античних воїнів, є тріумфальна колона імператора Траяна, яка була встановлена в Римі на

початку II ст. н.е. Це мабуть найбільш розмаїте і масштабне зображення римських воїнів – у 155 сценах зображено понад 2500 постатей, в переважній більшості легіонерів. Сюжет зображень колони розповідає про дві війни імператора Траяна з даками. Відтак на колоні зображено не лише римських, але й дакійських воїнів. Новітні дослідження засвідчують високу реалістичність зображень колони, що робить їх виключно важливим джерелом при дослідженні озброєння давніх римлян та даків. Наприклад, за матеріалами аналізу зображень легіонерів на колоні імператора Траяна сучасні вчені роблять висновок про популярність у римській імператорській армії запозичень варварського озброєння [6, с.193]. Надгробки легіонерів та посвятні стели почасти мають динамічні зображення бойових сцен, що дозволяє реконструювати способи використання окремих елементів обладунку. Найбільш цікавою стелою є стела Северія Акцепта – легіонера III ст. н.е. На ній схематично зображено елементи озброєння легіонера – щит, шолом, кіраса, поножі та меч у піхвах. Загалом же найбільша колекція надгробків легіонерів зберігається у Археологічному музеї в Майнці (Німеччина) [30].

Третьою важливою групою ілюстрацій є різноманітні зображення археологічних знахідок. Відзначимо, що впродовж останніх десятиліть ця група ілюстративного матеріалу значно зросла і стала більш розмаїтою в плані якості і способу зображення. Окрім фотографій і масштабних замальовок-реконструкцій, з'явилися 3-D моделі. Окремі музейні установи із них роблять цілі віртуальні екскурсії. Наприклад, на сайті free3d.com представлено понад 40 віртуальних моделей, що висвітлюють тематику озброєння римського легіонера. Окрім комплексних реконструкцій легіонера є й реконструкції окремих елементів його озброєння. Наприклад, на цьому сайті є унікальні реконструкції сандалій римських легіонерів, які виконані за рештками археологічних знахідок та на основі опрацювання понад 50 музейних експонатів із музеїв різних країн Європи та Америки [14]. Найбільш масштабним вітчизняним сайтом, який вміщує фотографії елементів

озброєння античних воїнів із зібрань українських музеїв є «Військово-історичний фотомузей» [30]. Цей сайт створений Володимиром Прокопенком, який мандрує музейними закладами України та фотографує експонати, які ілюструють історію розвитку військової справи. Разом із колегами-однодумцями йому вдалося зробити фотофіксацію понад 2 тис. мілітарних експонатів із майже 40 музейних закладів з усієї України. Найбільший інтерес становлять фотографії з музейних колекцій кримських музеїв та музеїв Південних областей України. Найбільш репрезентативними в плані ілюстрування історії військової справи доби античності є колекції Одеського археологічного музею, Центрального музею Тавриди (Кримський республіканський краєзнавчий музей у м. Сімферополь), Запорізького краєзнавчого музею. Не менш інформативною є фотографії колекції мечів із приватного музею зброї Євгена Гредунова у Броварах. На вказаному вище сайті вміщено фотографії принаймні 17 одиниць холодної зброї часів античності, в тому числі й зразки холодної зброї давніх греків та римлян. Недоліком цього сайту є те, що більшість експонатів, які зафіксовані на фотографіях не атрибутовані, зокрема не вказані назви експонатів, матеріал і час виготовлення. Проте, це не применшує ролі цього сайту як найбільшої фотоколекції, що присвячена історії озброєння в цілому й античного в тому числі. Аналіз цих фотографій дозволяє в тому числі встановити особливості озброєння воїнів античних держав Північного Причорномор'я. Зайвий раз наголосимо, що цей аспект досліджуваної нами теми є малодослідженим, але надзвичайно важливим адже акцентує увагу на тому, що історію України слід розглядати в європейському історичному контексті.

Підсумовуючи ознайомлення учнів із джерелами вивчення і дослідження військової справи доби Античності варто ознайомити їх із кількома гарними прикладами їхнього комплексного опрацювання. Мабуть найкращим вітчизняним прикладом такого роду є стаття Сергія Шаменкова «Досвід реконструкції римських щитів кінця I – початку II ст. н.е.». На основі ретельного комплексного аналізу письмових, скульптурних та ілюстративних

джерел автор здійснив повну реконструкцію принаймні чотирьох римських щитів. При цьому ним було встановлено окремі технологічні особливості їхнього виготовлення і, що цікаво, оздоблення [39].

Із аналізу цієї статті варто почати опрацювання сучасних наукових робіт із досліджуваної теми. Найперше слід відзначити, що вона не є пріоритетною для вітчизняних істориків. Загальні аспекти військової справи у античній Греції та Римі висвітлені у навчальному посібнику «Еволюція воєнного мистецтва», який написав авторський колектив на чолі з Дмитром Веденєєвим. Основна увага авторів цього видання зосереджувалася на питаннях тактики ведення бою [2]. Питанням персонального озброєння воїнів відведено нікчемно мало уваги. Так само мало уваги приділено проблематиці нашого дослідження на сторінках синтетичних і узагальнюючих праць з історії військової справи в Україні. Йдеться перш за все про науково-популярні видання за редакцією К. Галушка «Історія українського війська» та «Поле битви – Україна» [4; 21]. Перше з щойно названих видань добре ілюстроване, але в ньому немає окремого розділу про військову справу античних держав Північного Причорномор'я. Друге видання є більш об'ємним, в ньому є окремий розділ про військову справу грецьких колоній Північного Причорномор'я, але в цьому розділі головна увага приділена Ольвії і то в пізньоримський період. Більш ґрунтовним є публікація Олексія Войтовича та Юрія Овсінського «Історія військового мистецтва» [3]. На сьогоднішньому вітчизняному ринку наукової літератури це мабуть найбільш ґрунтовне видання в якому, наприклад, окрема увага приділена аналізу еволюції холодної зброї у добу Античності. Це одне з небагатьох видань, де згадується про дистанційну зброю, яку використовували давні греки та римляни – лук, списометалка, праща. Цікавою є публікація К. Колеснікова «Військова організація та командування античних армій Північного Причорномор'я». Це фактично єдина публікація у вітчизняній новітній історіографії, в якій окрема увага присвячена військовій організації Боспорського царства. В ній окрема увага присвячена запозиченням озброєння від варварів [15].

Після ознайомлення із джерельною базою та напрацюваннями сучасних істориків учням варто переглянути кілька художніх фільмів, які містять епізоди із реконструкцією озброєння та тактики бою давніх греків та римлян. Найбільш цікавим у цьому відношенні є фільм «Триста спартанців», який у 2006 році випустила американська компанія «Warner bros». Фільм став культовим і багато в чому саме він вплинув на уявлення про військову справу античності. Сюжет фільму зосереджено на кульмінаційному і поворотному моменті греко-перської війни – битві під Фермопілами, в якій ключову роль відіграло військо спартанців на чолі з царем Леонідом, яке стримувало кількатисячне перське військо. Костюмери фільму доволі ґрунтовно попрацювали над відтворенням обладунку воїна й показали способи використання спису, меча та щита в індивідуальному бою та при триманні бойового порядку. При обговоренні фільму з учнями можна зосередитися на встановленні й коментуванні епізодів, у яких хибно представлено елементи озброєння спартанського воїна та способи їхнього використання. Для візуалізації озброєння римського воїна варто організувати перегляд фільму «Ганнібал. Сходження», який теж вийшов на екрани у 2006 році, але був знятий компанією BBC, яка спеціалізується на зйомці документальних фільмів й елементи документалістики активно використовує при зйомці власних ігрових фільмів. Сюжет фільму розгортається навколо так званої «італійської кампанії» Ганнібала під час II пунічної війни. У фільмі виконано одну із найкращих реконструкцій елементів озброєння римського легіонера. Окрім цього у фільмі безліч сюжетів, які дозволяють здійснити порівняння озброєння і тактики бою римської та карфагенської армій.

Після перегляду і обговорення вказаних фільмів варто приступити до складання термінологічного словника з курсу. Цій справі слід приділити велику увагу, оскільки володіння термінологією визначає багато в чому розуміння проблематики спецкурсу. Почати слід із опрацювання загальних термінів, значна частина яких вміщена у підручнику із історії за 6 клас. Йдеться перш за все про терміни тактики ведення бою – «гопліт», «легоінер»,

«фаланга», «легіон». Далі підручковий матеріал варто поглибити і розширити на основі опрацювання видання «Античний світ у термінах, іменах і назвах» [20]. Хоча цей словник і розрахований на студентів молодших курсів історичних факультетів класичних університетів чи педагогічних інститутів, він може використовуватися і в роботі із старшокласниками, адже написаний простою мовою. Окрім того більшість понять мають лаконічні і змістовні визначення. Всього у цьому виданні представлено близько 30 термінів, які розкривають тему проєктованого спецкурсу. Наступним етапом у складанні словника термінів має бути опрацювання Вікіпедії. Відзначимо, що цей електронний ресурс часто використовується педагогами середніх навчальних закладів при вивченні найрізноманітніших предметів. Відтак більшість учнів зазвичай ознайомлені із методикою роботи з ним. Дехто з учнів навіть має досвід редагування окремих статей Вікіпедії. Відтак цю справу може бути залишеною після короткого інструктажу на самостійне опрацювання. Радимо звернути увагу на порівняльний аналіз статей з теми в україномовній та англійській версіях сайту. Окремі статті з теми спецкурсу у цих двох мовних версіях мають кардинальні відмінності. Перевірку термінологічного словника можна зробити у вигляді карткової гри. На одній стороні має бути виконано запис назви елемента озброєння, а на іншій стороні картки його зображення. Доцільно щоб картки виготовляли самі учні. Цьому може бути відведено окремий урок. Після цього варто перевірити загальне розуміння учнями термінології. З цією метою можна повернутися до знайомства з історичними джерелами, точніше із їхніми найбільш насиченими фрагментами. Такий ретельний розбір тексту, а не фронтальне знайомство із історичним джерелом, дозволяє не лише поглибити знання, але і закріпити розуміння термінологічного апарату.

Після цього доцільним є перейти до виконання практичних завдань. Їх можна виконати у вигляді тренінгу-реконструкції, під час якого інструктор або вчитель ознайомить учнів із базовими прийомами ближнього бою із використанням коротких античних мечів та захисту від їхніх ударів за

допомогою різних видів щитів. Також може бути проведене тренування із стрільби з луку. Важливим елементом практичної підготовки з курсу має бути ознайомлення із сучасними елементами персонального озброєння піхотинця, які мають античні традиції. Мова йде перш за все про плитоноску, яка конструктивно дуже нагадує ліноторакс – винахід, якому вже понад 2,5 тис. років; кевларовий шолом і додаткові елементи захисту обличчя (тактичні окуляри чи маска); тактичний ніж, який за способом носіння і використання дуже нагадує короткий античний меч; наколінники – правонаступники поножей; тактичне взуття, яке має рифлений протектор і цим завдячує сандаліям римських легіонерів, які перші почали використовувати шипування підошви взуття. Бажано щоб учні самостійно визначили спільне і відмінне у цих елементів озброєння сучасності із їхніми античними аналогами. Ще одним елементом практичної підготовки у межах проектного спецкурсу є створення і представлення презентації. При формуванні вимог до презентацій варто звернути увагу на те, щоб учні обирали теми, які присвячені окремим елементам озброєння, висвітлювали їхню еволюцію та особливості використання в бою, приділяли окрему увагу добору ілюстративного матеріалу. Перед цим варто актуалізувати їхні знання про вимоги до навчальних презентацій Power Point.

Підсумкове заняття із спецкурсу варто провести у вигляді екскурсії до музею. В разі відсутності необхідної музейної колекції або неможливості відвідання музею з огляду на фінансову ситуацію чи графік навчального процесу радимо зробити віртуальну екскурсію по одному із сайтів грецьких музеїв. Більшість із них мають англійську версію сайту і можуть похвалитися великими зібраннями зброї античних часів, яка зазвичай відсканована і представлена на електронній сторінці закладу. Цю роботу варто почати із знайомства із публікацією «The 12 most popular archeological museum in Greece». Із представленого у статті переліку археологічних музеїв радимо зосередитися на опрацюванні сайту Національного археологічного музею Греції, який має одну із найбільших в світі колекцію старожитностей.

Насамкінець зазначимо, що в межах проектового курсу реалізовано інтегрований підхід до вивчення історії України і всесвітньої історії. Окрім того, в ньому поєднується теоретичне і практичне навчання, що відповідає вимогам освітніх реформ, спрямованих на формування профільної школи. Розмаїття форм роботи і видів джерел інформації має сприяти формуванню і поглибленню стійкого інтересу до вивчення історії. Пропонований набір знань і умінь, який мають засвоїти учні під час навчальної роботи в межах вивчення спецкурсу, має сприяти формуванню у них діяльнісного підходу до вивчення минулого й розвитку компетентностей проектної діяльності в навчанні.

III.2. Методичні особливості викладання

Перш ніж визначити набір методичних підходів і прийомів, які є найбільш ефективними в організації навчальної діяльності учнів при вивченні проектового спецкурсу слід дати характеристику навчальної поведінки учнів старших класів.

Загалом навчальна поведінка розглядається в межах психологічної теорії учіння. Є кілька різновидів цієї теорії. У європейській психології найбільшого поширення набула біхевіористична теорія учіння. Її головним постулатом є те, що в процесі навчання розвиток і учіння є тотожними, адже нові форми поведінки людини набуваються саме засобами учіння. Відтак діє класична схема біхевіоризму «стимул» - «реакція». Згідно неї у певній ситуації кожному стимулу відповідає певна реакція, між ними по мірі повторення формуються сталі зв'язки, які визначають поведінку людини.

Іншу концепцію учіння пропонує когнітивна психологія, яка стверджує, що особистість розвивається внаслідок впевненості людини у своїх здібностях і можливостях, відтак у поведінці людини ключову роль відіграють установки та цілепокладання. Відтак під час навчання учень діє і проявляє ініціативу, а не лише пасивно реагує на стимули. В ході навчальної діяльності учень пристосовує свій образ світу і попередній досвід до нової інформації.

Ключовою проблематикою для дослідження в межах когнітивної психології є розвиток перцептивних здібностей особистості і її здатність до інтегрування нових знань до своєї «схеми» – ментальної структури, яка інтегрує знання, образи і досвід.

Нарешті у сучасній українській психології продовжує найбільш активно розвиватися діяльнісний підхід до теорії учіння, який був розроблений радянськими психологами Л. Виготським та П. Гальперіним. В межах цієї теорії учіння розглядається як діяльність, яка спрямована на засвоєння досвіду (дії та знання), який виступає головним чинником розвитку психіки учня. За Гальперіним є п'ять етапів засвоєння досвіду учнями:

1. загальне орієнтування учнів у певній дії;
2. виконання зовнішньої оболонки дії;
3. фіксація досвіду про дію шляхом усного чи письмового мовлення;
4. узагальнення досвіду засобами внутрішнього мовлення;
5. автоматизація дії.

Засвоєння досвіду має наступні ознаки: стійкість, значущість, особистісно-діяльнісний аспект, актуалізація знань, узагальнення досвіду [23].

В межах теорії діяльнісного підходу учіння розглядається як когнітивна потреба учня. Відтак знання є не лише метою навчання, а і його мотивом. В ході навчальної діяльності відбувається процес самореалізації й особистісного росту. Продуктом навчальної діяльності є актуальне й самостійно структуроване знання, котре лежить в основі суб'єктивної здібності до вирішення конкретних задач. Ці знання інтегруються до досвіду учня й сприяють формуванню і розвитку теоретичного мислення. Основними компонентами навчальної діяльності є:

1. зовнішня та внутрішня мотивація;
2. навчальні задачі;
3. навчальні дії;
4. контроль, який переростає в самоконтроль;
5. оцінка, яка переростає в самооцінку.

В теорії діяльнісного підходу вирішальна роль відводиться віковим особливостям навчальної поведінки. У старшому шкільному (юнацькому) віці (15 – 18 років) відбувається стрімкий розвиток самосвідомості й осмислення індивідуального досвіду учнем. В цей час спостерігається вибіркове ставлення до навчальних предметів і формування стійкого інтересу до окремих з них. Ключову роль при цьому відіграють не стільки особисті схильності, скільки індивідуальне ставлення до педагога і рівня його викладацької діяльності. У навчальній діяльності виразним є прагнення до самостійного формулювання висновків, захисту власних переконань. Судження стають логічними й послідовними, важливу роль набуває встановлення причинно-наслідкових зв'язків й передбачення результату діяльності. У більшості учнів розвивається прагнення демонструвати свою унікальність та неповторність. Іноді це набуває гіпертрофованих форм. Також в цей період учні намагаються самостійно систематизувати здобуті знання, встановлювати міжпредметні зв'язки. Зважаючи на це все навчальний процес для учнів старшої профільної школи слід будувати таким чином, щоб в ньому було місце для самореалізації й нормативної автономії – тобто створення атмосфери переконаності учнів в тому, що вони мають право на власну точку зору. Слід заохочувати учнів полемізувати, рецензувати відповіді інших учнів, взаємодіяти з іншими учнями при вирішенні проблемних і неоднозначних задач, формулювати власні висновки, ставити запитання вчителю тощо [23].

Ці особливості пізнавальної діяльності учнів старшої школи мають враховуватися при розробці навчально-методичних матеріалів. При їхній розробці навіть для сьогоденних старшокласників пропонуємо використовувати дослідницький підхід, який зараз активно використовується при написанні підручників відповідно до вимог Нової української школи. Головними напрямками реалізації дослідницького підходу при створенні навчально-методичних матеріалів з історичних дисциплін є:

1. Проблемний виклад навчального матеріалу, який має стимулювати в учнів пошук дискусійних проблем і «темних

- місце», а також розуміння точок зору дослідників під час полеміки;
2. Створення в ході ознайомлення із навчальним матеріалом ситуації, яка б вимагала висунення і обґрунтування власної гіпотези;
 3. Супроводження навчально-методичного матеріалу блоком відкритих питань, які б в свою чергу стимулювали самостійну постановку питання учнем;
 4. Інтеграція до навчально-методичних матеріалів джерел, орієнтованих на самостійне опрацювання учнем;
 5. Вміщення у навчально-методичні комплекси матеріалів, які б стимулювали самоосвіту й самостійний пошук додаткової інформації з певної проблематики;

Відомий вітчизняний дослідник методики і дидактики історії в школі П. Мороз пропонує розробникам підручників дотримуватися певних рекомендацій, які можна використати і при розробці навчально-методичних матеріалів до спецкурсів. По-перше, бажаним є проблемне формулювання теми чи підтеми. Ці формулювання можуть містити знак питання. Це важливо з огляду на те, що саме із заголовка починається знайомство учнів з певною темою. Відтак треба формулюванням заголовку задати дослідницький напрямок в пізнавальній діяльності учнів. По-друге, навчальні тексти, які даються здобувачам освіти на опрацювання мають мати діалогічний характер, тобто вимагати постійної пізнавальної активності учнів шляхом постановки прямих і непрямих запитань. Ці запитання в свою чергу вимагають відповідей і перевірки та коментування. Введення у навчальні матеріали запитань, які передбачають створення проблемних навчальних ситуацій має бути системним і багатовекторним. Особливо важливу роль вони відіграють при актуалізації опорних знань та постановці гіпотез. Питання мають зумовлювати не лише творчу, але і репродуктивну діяльність, яка має закріплювати опорні знання. По-третє, окреме місце має відводитися роботі з джерелами. Бажаним

є розмаїття використуваних джерел. Обов'язковим компонентом у блоці джерел має бути відведене ілюстраціям. Особливо ефективним є комплексне опрацювання кількох різновидових джерел, наприклад, тексту, ілюстрації, карти тощо. По-четверте, високу пізнавальну ефективність мають завдання, що передбачають створення певного навчально-значущого продукту – презентації, есе, статті у Вікіпедії, макету тощо [25].

Таким чином, навчально-методичні матеріали з проєктованого спецкурсу мають бути орієнтовані на розвиток самостійного критичного мислення й враховувати вікові психологічні й пізнавальні особливості старшокласників. При їхній розробці варто спитатися на теорію дослідницького підходу у викладанні історії, розробкою якого активно займаються вітчизняні методисти П. Мороз, І. Мороз, Л. Матюшко.

III.3. Модельна навчальна програма й календарно-тематичне планування

Модельна програма навчальної дисципліни – це документ, який визначає зміст і тематичну розбивку дисципліни, визначає орієнтований перелік і послідовність очікуваних результатів навчання, а також пропонує ефективні види навчальної діяльності здобувачів освіти. В основу модельної навчальної програми будь-якої навчальної дисципліни кладеться Державний стандарт базової середньої освіти. Зазвичай модельні програми пропонують авторське бачення реалізації Держстандарту й представлені у кількох варіантах на інтернет-сторінці Міністерства освіти і науки України. Якщо вчитель не знайшов модельної програми, яка задовольняє його, або розробляє її самостійно, в тому числі для викладання спецкурсу, то він має подати її для експертизи і затвердження до Інституту модернізації змісту освіти. Зазвичай модельна навчальна програма складається у вигляді таблиці, яка в межах кожної теми висвітлює зміст навчання, очікувані результати та види

навчальної діяльності. Зважаючи на все це, нижче представляємо проєкт модельної навчальної програми із спецкурсу «Антична зброя».

<i>Очікувані результати навчання</i>	<i>Пропонований зміст</i>	<i>Види навчальної діяльності</i>
Вступ		
Періодизація світової та української історії. Поняття «античність», «зброярство», «стратегія», «тактика», «наступальне озброєння», «захисне озброєння». Розуміння ролі античних міст у Північному Причорномор'ї в історії України. Розуміння зв'язку між рівнем розвитку технології й способами ведення війни.	Знайомство із програмою спецкурсу, його метою і завданнями. Актуалізація опорних знань.	Фронтальна робота (розповідь, пояснення, бесіда). Індивідуальна робота (початок складання словника). Групова робота (робота в малих групах, робота з опрацювання джерел, складання металюної карти)
Військове мистецтво Давньої Греції		
Історія війн Давньої Греції. Еволюція бойового порядку піхоти. Фаланга. Роль кінноти. Розуміння принципів формування і	Греко-перські війни. Пелопоннеська війна. Походи Олександра Македонського. Греко-римські війни.	Фронтальна робота (розповідь, пояснення, бесіда, перегляд фільму). Індивідуальна робота (опрацювання ілюстративного

функціонування війська. Розуміння географічного і кліматичного чинників під час бойових дій.		матеріалу, аналіз історичних документів). Групова робота (опрацювання понять)
Військове мистецтво Давнього Риму		
Історія війн Давнього Риму. Еволюція бойового порядку піхоти. Легіон. Роль кінноти. Розуміння принципів формування і функціонування війська.	Війни Риму з етрусками. Самнітські війни. Пунічні війни. Громадянські війни. Германські і дакійські війни.	Фронтальна робота (розповідь, пояснення, бесіда, перегляд фільму). Індивідуальна робота (опрацювання ілюстративного матеріалу, аналіз історичних документів). Групова робота (опрацювання понять)
Наступальне озброєння		
Еволюція персонального наступального озброєння грецького пішого воїна. Розуміння атакуючих можливостей різних елементів наступального озброєння грецького та римського воїна-	Етапи еволюції та класифікація списа. Етапи еволюції та класифікація меча. Порівняльний аналіз наступального озброєння грецького та римського воїна.	Фронтальна робота (розповідь, пояснення, бесіда). Групова робота (виконання мініпроектів із підготовки навчально- значущих продуктів). Індивідуальна робота (доопрацювання термінологічного словника)

піхотинця та кіннотника.		
Захисне озброєння		
Еволюція персонального захисного озброєння грецького пішого воїна. Розуміння оборонних можливостей різних елементів захисного озброєння грецького та римського воїна-піхотинця та кіннотника.	Характеристика і порівняння елементів захисту грецького та римського воїнів-піхотинців і кіннотників. Особливості композиції грецького та римського щитів. Особливості композиції грецького та римського шоломів. Особливості композиції грецької та римської кіраси (натільного захисту).	Фронтальна робота (розповідь, пояснення, бесіда, опрацювання презентації). Групова робота (виконання мініпроектів із підготовки навчально-значущих продуктів). Індивідуальна робота (доопрацювання термінологічного словника)
Прийоми використання зброї		
Розуміння ролі бойового строю у використанні окремих елементів наступального та захисного індивідуального озброєння. Розуміння особливостей двобою і	Особливості структури фаланги та легіону, які впливають на використання списа, меча і щита. Прийоми і способи небойового використання елементів наступального і захисного озброєння.	Фронтальна робота (розповідь, пояснення, бесіда, перегляд фільму). Групова робота (робота в малих групах). Індивідуальна робота (доопрацювання термінологічного словника).

бою в бойовому порядку.		
Антична традиція в сучасному зброярстві		
Розуміння логіки еволюції окремих елементів індивідуального озброєння сучасного воїна. Проектування напрямків подальшого вдосконалення окремих елементів новітньої амуніції.	Вплив античного натільного захисту на розвиток конструкції бронезилету, наколінників тощо та матеріалів виготовлення їхніх окремих елементів. Античний досвід в конструкції сучасного шолому та холодної зброї піхотинця.	Фронтальна робота (розповідь, пояснення, бесіда, перегляд презентації). Групова робота (підсумковий круглий стіл). Індивідуальна робота (написання есе).

Календарно-тематичне планування – це розподіл навчального часу, яке відведено на вивчення певної навчальної дисципліни між конкретними уроками із врахуванням кількості годин, що визначаються програмою на кожну тему, кількості тижневих годин (визначених навчальним планом) і розкладу занять. Календарно-тематичне планування дозволяє вчителю оптимізувати і пристосувати модельну програму до потреб і можливостей конкретного навчального закладу. Також рівень його розробки свідчить про рівень професіоналізму вчителя на ступінь розробки навчально-методичного комплексу зі спецкурсу. Нижче подаємо орієнтовну тематичну розбивку до календарно-тематичного планування, розрахованого на 35 годин.

Тема заняття	Кількість годин	Вид заняття
<i>Розділ I. Вступ</i>		
1. Знайомство із програмою, метою та завданнями спецкурсу	1	Лекційне
2. Актуалізація опорних знань	1	Комбіноване
<i>Розділ II. Військове мистецтво Давньої Греції</i>		
3. Джерела вивчення військового мистецтва Давньої Греції	1	Комбіноване
4. Війни Давньої Греції	1	Лекційне
5. Еволюція військового мистецтва та бойового порядку давніх греків	1	Комбіноване
6. Військова справа давніх греків на сторінках «Історії» Геродота	1	Практичне
7. Перегляд і обговорення фільму «300 спартанців»	2	Практичне
<i>Розділ III. Військове мистецтво Давнього Риму</i>		
8. Джерела вивчення військового мистецтва Давнього Риму	1	Комбіноване
9. Війни Давнього Риму	1	Лекційне
10. Еволюція військового мистецтва та бойового порядку давніх римлян	1	Комбіноване
11. Військова справа давніх римлян на сторінках «Аналів» Тацита	1	Практичне
12. перегляд і обговорення фільму «Гладіатор»	2	Практичне
<i>Розділ IV. Наступальне озброєння</i>		
13. Особливості конструкції та еволюції давньогрецького списа	1	Комбінований

14. Особливості конструкції та еволюції давньоримського списа	1	Комбінований
15. Особливості конструкції та еволюції давньогрецького меча	1	Комбінований
16. Особливості конструкції та еволюції давньоримського меча	1	Комбінований
17. Конструктивні особливості малої металеві зброї (лук та праця) у озброєнні грецького та римського воїна	1	Комбінований
18. Особливості використання наступальної зброї воїном-вершником	1	Комбінований
<i>Розділ V. Захисне озброєння</i>		
19. Давньогрецький шолом: етапи та напрямки еволюції	1	Комбінований
20. Давньоримський шолом: етапи та напрямки еволюції	1	Комбінований
21. Конструктивні особливості та класифікація давньогрецького щита	1	Комбінований
22. Конструктивні особливості та класифікація давньоримського щита	1	Комбінований
23. Конструкція та елементи натільного захисту давньогрецького воїна	1	Комбінований
24. Конструкція та елементи натільного захисту давньоримського воїна	1	Комбінований
<i>Розділ VI. Прийоми використання зброї</i>		
25. Використання списа у грецькій фаланзі та римському легіоні: порівняльний аналіз	1	Комбінований
26. Особливості використання меча у двобії та в бойовому порядку	1	Комбінований

27. Бойове використання щита у грецькому та римському війську: порівняльний аналіз	1	Комбінований
28. Особливості транспортування та побутового вжитку елементів озброєння	1	Комбінований
29. Маркування озброєння як елемент орієнтації на полі бою	1	Практичне
<i>Розділ VII. Антична традиція в сучасному зброярстві</i>		
30. Античний ліноторакс й сучасна концепція кевларового захисту	1	Практичне
31. Порівняльний аналіз античних і сучасних шоломів	1	Практичне
32. Античний короткий меч і сучасний бойовий ніж	1	Практичне
33. Підсумковий круглий стіл	1	Практичне

Насамкінець зазначимо, що у модельній навчальній програмі та тематичній розбивці до календарно-тематичного планування спецкурсу «Антична зброя» використано порівняльний підхід, причому одразу у декількох площинах. По-перше, порівнюються різні елементи грецького та римського озброєння. По-друге, порівнюється озброєння античного і сучасного воїна з метою з'ясування особливостей еволюції їхніх наступальних і оборонних можливостей, а також впливу технічних новацій та нових видів озброєння.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи виклад матеріалу магістерського дослідження й відповідаючи на дослідницькі завдання, які конкретизували мету цього дослідження, ми дійшли наступних висновків:

В межах діючої нормативної бази, яка конкретизує закон України «Про повну загальну середню освіту»; підзаконних нормативних актів, які регулюють втілення реформи Нова українська школа; концепції реформування історичної освіти профілізація навчального процесу є ключовою умовою модернізації старшої школи, яка має бути профільною, тобто органічно поєднувати індивідуальні схильності здобувачів освіти із тенденціями і перспективами розвитку суспільства та економіки України. головним інструментом цієї профілізації є запровадження профільних та профілюючих навчальних дисциплін. Під останніми розуміються факультативи та спецкурси, причому перевага надається саме останнім. Вказаний вище комплекс законних і підзаконних актів не є вичерпним і таким, що повністю регулює процес розробки спецкурсів. Хоча загальна траєкторія цього процесу доволі чітко окреслена – адміністрація шкіл, орієнтуючись на перелік затверджених і оприлюднених на сайті Міністерства освіти і науки України програм спецкурсу, має обов'язок ввести до навчального плану спецкурси, які а) відповідають інтелектуальним вподобанням здобувачів освіти; б) знаходяться в полі професійних інтересів педагогічних працівників освітнього закладу; в) можуть бути реалізовані на основі наявної матеріальної бази. На основі навчальної програми вчителі, які забезпечують викладання спецкурсу, мають розробити навчально-методичний комплекс, в якому головна роль відводиться календарно-тематичному плануванню. В разі потреби викладачі можуть пропонувати власну тему спецкурсу, яка після

апробації має пройти процедуру затвердження і оприлюднення. В цій справі головну візуючу роль виконує Інститут модернізації змісту освіти.

Зважаючи на це, вважаємо можливим і доречним пропонувати до впровадження у навчальний план окремих закладів старшої (профільної) шкільної освіти спецкурсу під назвою «Антична зброя». Такими пріоритетними закладами можуть бути не лише класи із поглибленим вивченням історії академічних ліцеїв, але й військові ліцеї. На нашу думку, вивчення окремих аспектів доби Античності дозволяє розкрити тісний взаємозв'язок вітчизняної та європейської історії, а відтак втілити інтегрований підхід до вивчення історії. Окрім цього проблематика пропонованого спецкурсу перегукується із такою галуззю знань як зброєзнавство, яка в умовах повномасштабної російської збройної агресії й перспективи її тривання має бути доступною і популяризованою серед учнів старшої (профільної) школи. Вважаємо, що спецкурс «Антична зброя» в тому числі дозволить інтегрувати знання із навчальних дисциплін «Історія України», «Всесвітня історія» та «Захист України».

Побіжний огляд шкільних підручників з інтегрованого курсу історії, який викладається учням 6 класів засвідчив, що тема військової історії давніх Греції та Риму розглядається майже виключно в зрізі військового мистецтва. В той же час питанням еволюції окремих видів озброєння зачіпається побіжно і то зазвичай у вигляді не коментованих в тексті підручника ілюстрацій. Найбільш глибоко і системно питання персонального озброєння воїнів доби античності висвітлені на сторінках підручників, написаних авторськими колективами під головуванням О. Бандровського та о. Гісема. Більшість підручникових текстів не враховують новітніх досягнень історичної та археологічної наук, які зробили значний крок вперед у дослідженні окремих елементів озброєння, технології їхнього виготовлення та використання. Відзначимо, що проблематика дослідження античного озброєння є однією із пріоритетних в колах європейських істориків, які визнають вирішальний вплив античної традиції на розвиток персонального наступального і захисного

озброєння. Найбільш показовим є твердження про те, що ідея кевларового захисту була запозичена із античної традиції виготовлення легкої кіраси із багатошарових пластин клеєної тканини – лінотораксу.

При проектуванні спецкурсу «Антична зброя» слід враховувати, що востаннє дотичні теми вивчалися учнями старших класів аж на початку середньої школи. Відтак важливу роль має відігравати актуалізація опорних знань із їхньою одночасною адаптацією до вікових психологічних особливостей юнацького віку. Прагнення здобувачів освіти цього віку до висловлення власної думки має поєднуватися із дослідницьким підходом у навчанні, що має в першу чергу враховуватися при розробці навчально-методичного комплексу. Бажаним є створення ситуацій, які стимулюють висловлення власної думки, групову роботу, створення навчально-значущого продукту.

Зважаючи на всі виокремлені нормативні, методичні й теоретичні аспекти, ми розробили модельну навчальну програму спецкурсу «Антична зброя» і орієнтовну тематичну розбивку до календарно-тематичного планування. В основу кожного з них покладено принципи порівняння, казуальності і проблемного викладу матеріалу. Пропонована документація розрахована на спецкурс, що викладається впродовж одного навчального року. Вона є орієнтовною і потребує апробації.

Загалом вважаємо, що спецкурс «Антична зброя» може бути затребуваним і перспективним.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бандровський О., Власов В. Історія України. Всесвітня історія. 6 клас. К., 2023. 256 с.
2. Веденєєв Д. Еволюція воєнного мистецтва. Навчальний посібник. Частина І. К., 2017. 276 с.
3. Войтович Л., Овсінський Ю. Історія військового мистецтва. Т.1. Від зачатків військової організації до професійних найманих армій. Х., 2017. 896 с.
4. Галушко К. Історія українського війська. К., 2016. 416 с.
5. Геродот. Історія в дев'яти книгах. К., 1993. 574 с.
6. Гісем О., Гісем О. Історія України. Всесвітня історія. 6 клас. К., 2023. 192 с.
7. Гомер. Одиссея. К., 2022. 544 с.
8. Гриценко А. Хрестоматія з історії Стародавнього світу. 6 клас. Х., 2014. 128 с.
9. Грицюк В. Військо скіфів (озброєння, організація, війни та воєнне мистецтво). К., 2009. 296 с.
10. Дванадцять найпопулярніших археологічних музеїв Греції. URL: <https://www.discovergreece.com/travel-ideas/best-of/12-most-popular-archaeological-museums-greece> (дата звернення: 16.11.2023).
11. Жданович О. Зі Скандинавії у Причорномор'я. Військове мистецтво готів на теренах України. К., 2017. 96 с.
12. Закон України «Про повну загальну середню освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 26.09.2023).
13. Історія України. Хрестоматія. К., 2013. 1056 с.

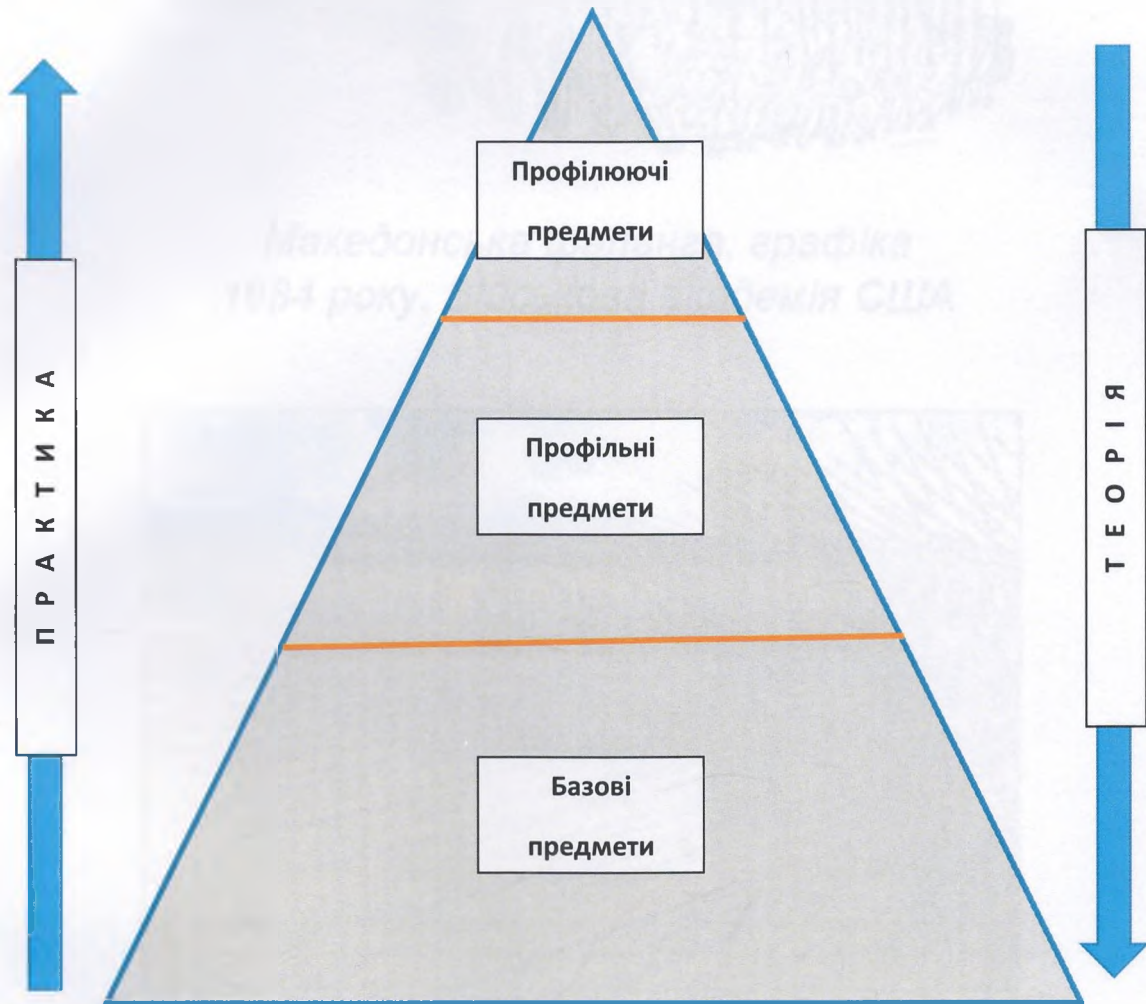
14. Колекція «Римський легіонер» на сайті «free3d.com» URL: <https://free3d.com/ru/premium-3d-models/%D0%BB%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D1%80> (дата звернення: 10.10.2023).
15. Колесніков К. Військова організація та командування античних армій Північного Причорномор'я. *Грані*. 2015. №9. С.84–90.
16. Колесніков К. На краю ойкументи. Еллінські військові традиції на українських землях Причорномор'я. К., 2021. 312 с.
17. Коляда І. Спецкурс у вищій школі: теорія та методика (на прикладі окремих спецкурсів). *Історія в школі. Науково-методичний журнал*. 2013. №2. С.18–30.
18. Концептуальні засади реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти URL: <https://nus.org.ua/news/kontseptualni-zasady-reformuvannya-istorychnoyi-osvity-v-shkolahmonzaproshuyedogromads kogo obgovorennya-proyektu/> (дата звернення: 24.11.2023).
19. Крижанівський О. Хрестоматія з історії Стародавнього світу. К., 1974. 158 с.
20. Лісовий І. Античний світ у термінах, іменах і назвах. Л., 1988. 200 с.
21. Поле битви – Україна. Від «володарів Степу» до «кіборгів». Воєнна історія України від давнини до сьогодення / упорядн. К. Галушко. К., 2016. 352 с.
22. Про затвердження Концепції профільного навчання у старшій школі. Наказ Міністерства освіти і науки України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1456729-13#Text> (дата звернення: 27.09.2023).
23. Матюшко Л. Науково-дослідницька діяльність учнів на уроках історії як ефективний метод формування навиків критичного мислення. URL: <http://education-ua.org/ua/work-practices/1402-naukovo-doslidnitska-diyalnist-uchniv-na-urokakh-istoriji-yak-efektivnij-metod-formuvannya-navikiv-kritichnogo-mislennya> (дата звернення: 19.09.2023).
24. Могорита В. Історія України. Всесвітня історія. Підручник для 6 класів закладів загальної середньої освіти. К., 2023. 256 с.

25. Мороз П. Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання історії. К., 2012. 128 с.
26. Мороз П., Мороз І. Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання всесвітньої історії в основній школі. Методичний посібник. К., 2018. 96 с.
27. Навчальні курси за вибором. Сайт Міністерства освіти і науки України URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-kursiv-za-viborom-fakultativiv> (дата звернення: 19.10.2023).
28. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. К., 2016. 40 с.
29. Пометун О., Ремех Т. Досліджуємо історію і суспільство. К., 2023. 240 с.
30. Сайт «Військово-історичний фотомузей» URL: <https://museum.velizariy.kiev.ua/> (дата звернення: 13.10.2023).
31. Сайт «Вікі Воїни» URL: <https://warriors.fandom.com/uk/wiki> (дата звернення: 26.11.2023).
32. Тацит Корнелій. Аналі. З часу відходження божественного Августа. К., 2013. 700 с.
33. Фулідід. Промова Перикла. *Антична література: Хрестоматія*. К., 1968. С. 283–287.
34. Хрестоматія з історії Стародавнього світу / укл. Дудка Р., Кедун І., Лейберов О. Ніжин, 2003. 254 с.
35. Цезар Гай. Нотатки про війну з галами. К., 2022. 248 с.
36. Чорнофігурний розпис URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%BE%D1%84%D1%96%D0%B3%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B2%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81 (дата звернення: 23.10.2023).
37. Шама О. Історія Стародавнього Риму: хрестоматія. Тернопіль, 2015. 352 с.
38. Шама О. Історія Стародавньої Греції. Хрестоматія. Тернопіль, 2015. 256 с.

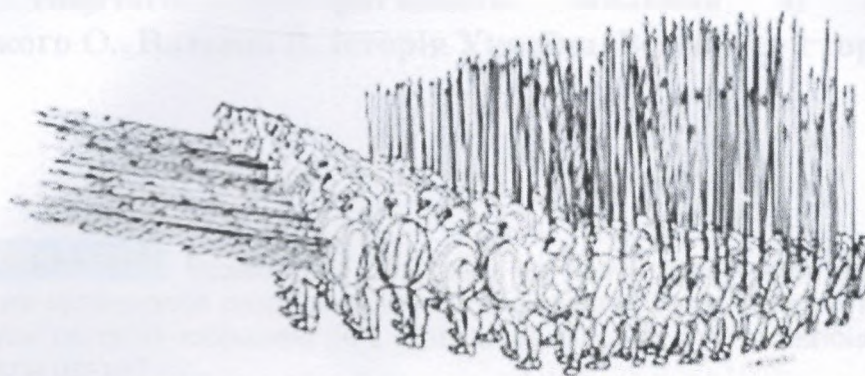
39. Шаменков С. Досвід реконструкції римських щитів кінця I – початку II ст. н.е. *Стрій*. 2019. Вип.1. URL: https://html.striy.org.ua/archive/1_2019/Striy01_Shamenkov3.html (дата звернення: 03.10.2023)
40. Щупак І., Бурлака О. Історія України. Всесвітня історія. 6 клас. К., 2023. 256 с.

Д О Д А Т К И

Схема ядра навчального плану закладу профільної освіти

Приклади зображення фаланги на сторінках шкільних підручників

Македонська фаланга, графіка
1984 року, Військова академія США

Македонська фаланга. Сучасний малюнок.

Грецька фаланга —
головний бойовий
порядок армії греків

Приклад творчого ілюстративного завдання із підручника Бандровського О., Власова В. Історія України. Всесвітня історія. 6 клас.

Міркуємо

Роздивіться ілюстрації та прочитайте коментар до них. Із чого складалося спорядження римського легіонера? Поміркуйте, для чого були потрібні зображені речі. Навіщо на підшви вузття легіонерів прибивали цвяхи?

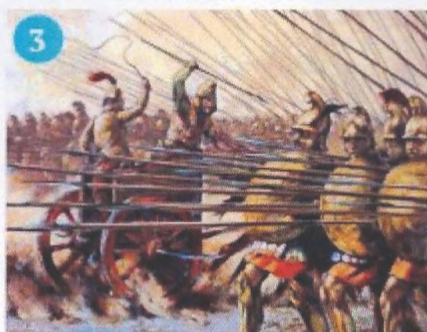
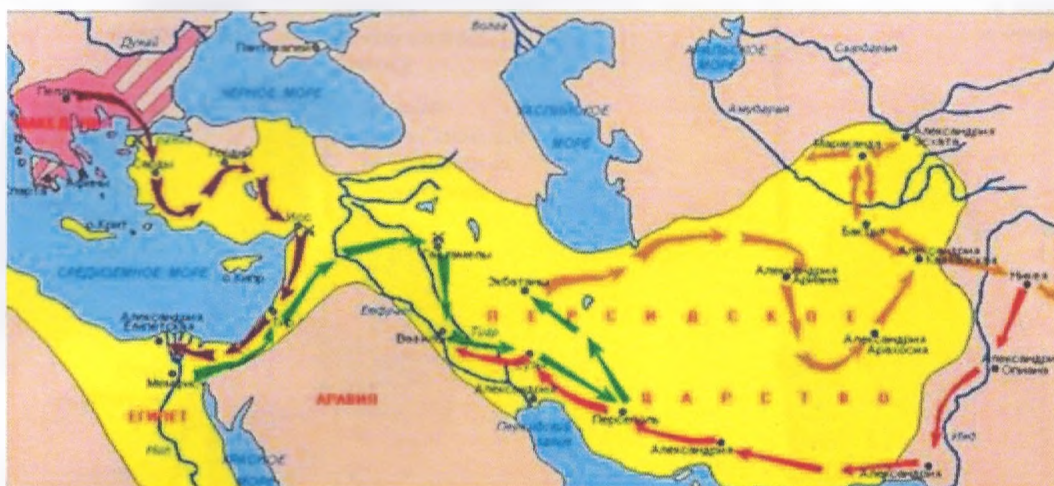

- ▲ Спорядження римського легіонера: 1. Списи. 2. Меч та кинджал. 3. Взуття. 4. Кирка. Вовняний плащ (згорнутий). Лопата. Сумка для особистих речей та фляга для води. 5. Панцир та вовняна туніка. 6. Шолом

Приклад творчого завдання з підручника Пометун О., Ремех Т.
Досліджуємо історію і суспільство. 6 клас.

Досліди

Простеж шлях війська Александра Македонського на карті. Визнач, як військові події, відображені на ілюстраціях, впливали на його просування.

- 1 Війська Александра перетнули протоку Дарданелли
- 2 Александр кинувся у води Граніка, щоб очолити війська, які зупинили штурм берега
- 3 Македонська фаланга у битві при Гавгамелах
- 4 Битва військ Александра з бойовими слонами

Приклад ілюстративного завдання у підручнику Щупака І., Бурлака О.
Історія України. Всесвітня історія. 6 клас.

Грецький воїн — голліт.

Перський воїн.

Фрагмент сторінки з фотографіями експозиції Центрального музею збройних сил України

Фрагмент статті про ліноторакс на сторінці сайту «ВікіВоїни»

warriors.fandom.com/uk/wiki/Ліноторакс

FANDOM

Вікі Воїни

ДИ ЕКСПЛУАРУЄ • ВОЇНИ • ЗБРОЯ • БОЙОВІ МАШИНИ

in: Броня, Броня Греції, Броня Європи, Броня до V століття

Ліноторакс

SIGN IN TO EDIT

Ліноторакс – старогрецький панцир з лляної тканини. Також був відомий і в інших частинах античного світу. Подібні панцири використовувалися ще з мікенського періоду, а з кінця VI століття до н. е. вони стають стандартним доспіхом гоплітів. У порівнянні з бронзовими панцирами ліноторакси були легше, дешевше і меншою мірою обмежували руху, даючи при цьому порівнянну ступінь захисту. Ліноторакси використовувалися до III століття до н. е., коли вони були змінені кольчугами.

Зміст [сховати]

- Історія
 - Етруски
 - Македонська армія
- Гарелея

Ліноторакс

Виробник: Давньогрецькі збройники

Тип захисту: Плечі, груди, живіт

Матеріал: Лляна тканина, метал

Час використання: Невідомо - III ст. до н. е.

Батьківщина: Греція (Стародавня Греція)

https://www.fandom.com